

Nya myter om Jussi Björling

Yrsa Stenius: Tills vingen brister – en bok om Jussi Björling.
Brombergs/Söderström 2002. 282 s.

Den skarpsinniga författaren och journalisten Yrsa Stenius beger sig ut på djupa vatten i sin subjektiva och personliga biografi över den lyriske tenoren Jussi Björling (1911–1960). Hon har uppenbart ambitionen att ge den slutgiltiga bilden av sångaren som betalade ett orimligt högt pris för sitt konstnärskap. Har någon tidigare förstått hur mycket han och familjen offrade?

Underbarnets livsöde har tragiska mörka strimmor. Han föddes i Stora Tuna i Dalarna och skämdes som vuxen över sitt dalmål. Sin mor förlorade han tidigt – hon dog i tuberkulos. Den stränge fadern David Björling var sina söners förste sånglärare. Hans drillning förskräcker. Ingen trygghet för barn. För att hindra att de råkade in i målbrottet masserade han deras struphuvud varje kväll. Kuslig är Yrsa Stenius association till kvävning. Kroppsaga var ännu inte förbjuden och som pedagogisk metod förekom kapp-rapp mot smalbenen. Tidigt förde fadern sin Björlingkvartett med Jussi som gossopran på turné till USA. Sin idealiserade far förlorade Jussi i tonåren. Hela livet led han av att inte ha fått någon ordentlig skolutbildning.

Den professionella konstnärspanan började då han blev sångprofessor John Forsells elev. Vid Stockholms Opera engagerades han 1930 och den internationella karriären inleddes 1938. Han gästspelade vid många operahus

men i första hand turnerade han i USA och var engagerad på Metropolitan i New York. Han har rankats som en av världens främsta tenorer bl.a. för sina tolkningar av Verdi och Puccini. Alla kan njuta av sina favoriter på cd-skivor både med hans arior och tolkningar t.ex. av Sibelius "Svarta rosor", med ord av Ernst Josephson, och av Geijers "Tonerna".

Vid hans plötsliga död var det förstörade hjärtat perforerat av infarkter. Upprörande är att följa med hur han under sina sista år och redan dödsmärkt tvingade sig – och nästan tvingades – till närmast övermänskliga prestationer på världens operascener. Han drevs fram som ett villebråd.

Behövs en ny biografi?

Yrsa Stenius är känd för briljanta formuleringar. Jag minns essän om Victoria Benedictsson. Mest har hon ändå skrivit om män med makt. "Mannen i mitt liv" kallade hon boken om Hitlers arkitekt Albert Speer och om hans skuldproblematik. Då mindes hon sin fars arkitektänder. Den nya boken kunde faktiskt ha samma titel – så uppfyllt av något som liknar tonårsförälskelse är författaren. Sinnligheten och den erotiska laddningen är markant. Hon delade passionen med sin mor skådespelerskan. Ett tidigt barndomsminne skimrar när modern på juldagen lyssnade på skivor av Jussi medan hon åt skink-

smörgås och rödvinet sjönk i glas. Alkohol är en brygga till igenkännande.

Gränsen mellan det personliga och privata suddas ofta ut för författaren som har biktat om en livskris. Nu snuddar hon vid sin otruggenhet som barn och finner det adekvat att nämna sina egna baksmällor. Hon hävdar att Sverige är alkoholfobiskt. Jag får lust att – för att falla in i hennes egen jargong – utropa "Upp till bevis!"

Det finns faktiskt redan en grundlig engelsk biografi över Jussi Björling, skriven av Andrew Farkas, som kommit till i samarbete med Jussis änka sångerskan Anna-Lisa Björling. År 1987 skrev hustrun med en spökskrivare "Mitt liv med Jussi". Memoarboken iakttar vissa diskretionsregler och förefaller mer trovärdig och mindre subjektiv än Yrsa Stenius bok, som inte är fri från hybris. Det är som om Stenius skulle tro att det går att fantisera sig fram till sanningar eller att, som kvällspressen plägar, med få ingredienser producera en kryddad brygd.

Ingen professionell musikkritiker eller psykolog skulle våga sig ut på så okända marker. Det är svårt att beskriva musik med ord – här sker det oftast lyriskt. Redan i sin subjektivitet får boken en stark slagsida i sin fokusering på Jussi Björlings nattsidor och alkoholism. Är det etiskt berättigat att spekulera djärvt och konstruera inre monologer för honom? Hur går det med respekten för konstnärens integritet? Jag blidkas inte av att författaren meddelar när hon fabulerar.

Varför dricker Jussi?

En romantiserad konstnärsmyt lanseras enligt vilken Jussi Björling nådde allra högst med döden

i hjärtat – som om nattsvart mörker hade varit en förutsättning för det bländande ljuset. Tesen är att alkohol när mer än den tär. Kommer svenska folket att reagera med bestörtning på dessa avslöjanden om nationalidolens självdestruktiva alkoholism? Knapast. Inte var det någon hemlighet att Jussi Björling hade alkoholproblem och att orsaken till inhiberade evenemang alltför ofta berodde på att han var indisponerad. Men att alkoholismen var så nattsvart – det hade man inte anat. Ibland är det som om diagnosen skulle gränsa till psykos.

Bokens bild är ändå full av motsättningar. Sångaren kunde dricka sig till delirium och han lades in på behandlingshem och på Beckomberga sjukhus. När han undantagsvis reste ensam till USA lovade han att ta sina antabustabletter. Yrsa Stenius konstaterar att hans alkoholism ”inte följde standardformulär 1 A enligt vilket det endera är helnykterhet eller kanonfylleri som gäller: Jussi Björling verkar att ha fixat alla varianter av både dryckenskap och nykterhet.”. Ibland kunde han dricka kontrollerat, ibland ”med båda händerna”. Han var nykter i långa perioder. Dryckesperioderna kunde vara häftiga men de varade inte länge, även om han riskerade hamna i suspekt sällskap.

Sjukjournaler har författaren inte fått tag i och några uttalanden av Jussi Björling har hon inte att luta sig mot. Han var i allmänhet förtegen om sitt känsloliv. Minnesvärd är hans replik att han inte var nykterist! Fadern, som tydligen var missbrukare, hade på dödsbädden avtvingat sönerna nykterhetslöfte. Jussi var klokare – han nöjde sig med att varna

sina barn för alkohol. Tanken på att han bar på ett farligt arv måste ha föresvävat honom. Alkoholism uppfattades i första hand som en karaktärsdefekt.

Yrsa Stenius tillåter sig att konstruera förbryllande hemmagjorda psykologiska teorier om Jussi Björlings alkoholism, om hans äktenskap och själsliv. Hur vet hon att han inte var fysiskt beroende av alkohol? Hon påstår att han hade en böjelse ”för att sätta hela sin tillvaro på spel, att grovhängla med undergången när himlen väntar runt hörnet”. Hon relaterar vad psykiater Johan Cullberg och Clarence Crafoord säger om den skapande processen och nämner alkoholens funktion hos författare men har inte läst den rika litteraturen om temat. I en tid som gärna avslöjar alkoholismens försvarsmekanismer och tolkar hans förklaringar som förljugna bortförklaringar, kan Yrsa Stenius uppfattas som en idealisk försvarsadvokat. Ibland glömmes hon den förstående terapeutrollen och moraliserar.

Många repliker i boken känner barn i alkoholistfamiljer igen. T.ex. ”alkoholen gjorde Pappa helt personlighetsförändrad”. Det sade kronvittnet, älsklingsdottern sångerskan Ann-Charlotte Björling. Hon berättar att Pappa låg i ruelse och ånger flera dagar i mörker. Rullgardinerna var fördragna och han tillät henne inte att komma in. Hans skam, skuld och förnedring verkar att ha varit extremt svår. Hustrun reagerade som många medsystrar med överbeskydd och förmynderi. Ibland bad hon vännerna att inte servera honom vin. Risken är att objektet för dylika välmående omsorger infantiliseras.

”En värld är varje människa....”

Anpassade sig Jussi ytligt sett till den yttre kontrollen utan att opponera sig verbalt utan istället reagera i handling med en våldsam acting out? Beryktad blev incidenten 1941 som passade för löpsedlar. En stor USA-turné skulle starta. Jussi hade varit ovillig att resa. När tåget satte sig i rörelse på Stockholms Central fanns han inte med. Han avvek helt sonika från perrongen och lämnade hustrun, agenten och hela följet på tåget och försvann till vännerna på Gyllene Freden.

Hustrun har av eftervärlden prisats för att hennes hårda tyglar möjliggjorde hans framgångar och att han fullföljde sina uppdrag. Makens karriär var hennes livsprojekt. Hon tvingades söka behandling för depression på sjukhus men hon avstod från planerna på skilsmässa. Oftast följde hon Jussi på hans långa resor även då de tre barnen var små. Den egna karriären tog fart senare då hon uppträdde tillsammans med Jussi. De hade träffats i Musikakademien – hon kom från en högborgerlig miljö och var en äkta ljusbärska som Stockholms Lucia 1933. Somrarna på Siarö i Stockholms skärgård innebar avkoppling med gäddfiske. Men rastlösheten lurade och idyllen kunde spräckas av en gåtfull svartalf.

Yrsa Stenius säger att man samtidigt kan tycka om något och tycka illa om det. Jag erkänner min ambivalens inför denna dramatiska bok som jag sträckläste och både fascinerades och repelleras av. Men bara den känslösa förblir oberörd av Jussi Björling.

En med åren stegrad rampfeber blev en ångestfull följeslagare för honom.

Yrsa Stenius konkluderar ”Ju högre höjder han nådde desto djupare gapade avgrunderna under honom och impulsen att störta sig ner riste i honom med sin rasande lockelse. Var man utro-

pad till världens främste tenor hade man mycket att förlora. Så mycket att det var lika bra att få det förlorat fortast möjligt”.

Jussi Björling skall vi minnas som gudabenådad sångare, inte

som alkoholist! Lyssna på arian i Ruggero Leoncavallos ”Pajazzo”: Skratta clown åt smärtan som förtär ditt hjärta.

Ingalill Österberg

Svensk nationalism i nykterhetsrörelsen

Samuel Edquist, *Nyktra svenskar. Godtemplarrörelsen och den nationella identiteten 1879–1918*. Studia Historica Upsaliensia 200, Uppsala 2001

Den svenska nykterhetsrörelsen har varit föremål för flera avhandlingar i främst historia och frågor kring bl.a. dess betydelse för demokratis framväxt samt om dess kultur- och bildningsroll har ställts av vetgiriga forskare. Nykterhetsrörelsens betydelse för framväxten av en svensk nationalism har däremot inte tidigare varit föremål för någon mer ingående studie. Det är därför glädjande att Uppsalahistorikern Samuel Edquist tar sig an denna uppgift i avhandlingen *Nyktra svenskar. Godtemplarrörelsen och den nationella identiteten 1879–1918*.

Avhandlingens huvudfråga är enligt författaren följande: ”Vilken roll spelade folkrörelserna för att skapa nationella föreställningar under en tid som ofta associeras med nationalistiska idéer, med Skansen, flaggviftande och Karl XII-fester?” Den folkrörelse som undersöks är godtemplarrörelsen (IOGT) från 1879 då den första logen bildades till 1918. Slutåret har valts med hänvisning till att

den första etappen av rösträttsreformen genomfördes detta år.

Edquist tanke är att lyfta fram nykterhetsrörelsen som en viktig länk för spridandet av ett nationalmedvetande till de lägre samhällsklasserna. Vad han söker efter är en speciell ”vänsternationalism” eller ”folkrörelsenationalism”.

Teori, metod och källmaterial

Avhandlingens huvudsakliga källmaterial utgörs av nykterhetsrörelsens nationellt utgivna tidningar. Lovvärt är intentionen med en bred undersökning av tidningsmaterialet. Inte bara artiklar av ledarkaraktär analyseras. I centrum för analysen står godtemplarrörelsens tidning *Reformatorn* och SGU:s tidning *Unga tankar*. Edquist uppmärksammar visserligen att förstnämnda tidning trycktes i endast 10 000 exemplar, men antar att logerna prenumererade på tidning-

en och att medlemmarna genom att besöka ordenshuset kunde ta del av dess innehåll.

Denna vad författaren kallar ”idéanalys” kompletteras med en kvantitativ undersökning av dikter publicerade i tidningarna, sammanlagt 2 914 stycken. Tanken är att analysera kopplingar till nation, nationalism, svenskheter osv. Att lägga ner så stort arbete på att undersöka just dikterna kan ifrågasättas. Dels får undersökningen en mycket undanskymd plats i avhandlingen och dels, med tanke på lyrikgenren med sitt vid sekelskiftet oftast högtravande språk, måste man ifrågasätta dikternas värde för en analys av politiska idéer och ideologiers genomslag.

Författaren är visserligen inte ouppmärksam på de källmässiga och metodiska problem som är kopplade till användandet av tidningar som källmaterial, men en mer djupgående diskussion hade inledningsvis varit på sin plats. Frågan är naturligtvis i vilken mån en ingående studie av de centralt utgivna tidningarna är ett uttryck för en bred folkrörelses vilja och ideologi. Speglar de bara en nationell politisk retorik från ett nykterhets- och partipolitiskt etablissemang med svagt gensvar i de lokala logerna? En mer fördjupad och problemorienterad diskussion kring nationell retorik och lokal praktik efterlyses alltså.

Edquist tar sitt teoretiska av-